

Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve “Sorumlu Büyük Güç” Arasında Denge

Ümit Alperen*

Öz

Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) daimî üyesi olması, Ortadoğu'da çıkar alanlarının artması ve uluslararası sistemin mevcut başat aktörü ABD'nin küresel konumuna en büyük meydan okuyucu ülkelerden birisi olması nedeniyle İran Nükleer Programı'na yönelik politikasının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Ayrıca Çin'in “Kapsamlı Ortak Eylem Planı Antlaşması” (KOEP) sürecindeki politikası, uluslararası sistemde çıkar alanlarının artması ve siyasi konumunun yükselmesi ile daha aktif bir diplomasi izlediğinin ve izleyeceğinin işaretidir. Çin, sivil amaçlı nükleer programın İran'ın hakkı olduğunu savunurken, aynı zamanda nükleer silahların yayılmasının önlenmesi rejiminin sürdürülmesine önem vermektedir. Ayrıca uluslararası yaptırımlara maruz kalan İran ile ikili enerji ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek isterken, diğer yandan da hem “sorumlu büyük güç” imajını hem de ABD ile ilişkilerini korumak istemektedir. ABD'nin KOEP'den tek taraflı olarak çekilmesinden sonra, Çin'in ulusal çıkarları ile sorumlu büyük güç imajı arasında nasıl bir denge sağlayacağı daha fazla önem kazanmıştır. Bu çalışmada, Çin'in İran Nükleer Programı politikasında uluslararası sistemdeki değişen konumunun, Çin-ABD ilişkilerinin, bölgesel/küresel düzeydeki ulusal çıkarlarının ve “sorumlu büyük güç” imajı parametrelerinin etkileşimi sonucunda nasıl belirlendiği analiz edilmektedir. Bu makale, Çin'in İran Nükleer Politikasını ulusal çıkarları ve yükselen aktörün “sorumlu büyük güç” imajı arasındaki dengeyi gözeterik belirlediğini savunmaktadır. Çin'in ABD ile ilişkilerini daha öncelikli görmesi ve “sorumlu büyük güç” imajının zarar görmemesi için İran ile ilişkileri sınırlı kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, İran, Nükleer Program, Ulusal Çıkar, Sorumlu Büyük Güç

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ualperen@gmail.com, ORCID: /0000-0002-4309-5180

China's Policy on Iran Nuclear Issue: The Balance Between National Interest and "Responsible Great Power"

Ümit Alperen*

Abstract

The importance of China's policy toward Iran's Nuclear Program has gradually increased because of China's permanent membership in the United Nations Security Council (UNSC), the increase of interest areas in the Middle East, and being one of the biggest challenging countries to the global position of the US. Besides, an active diplomacy of China in the "Joint Comprehensive Plan of Action" (JCPOA), the increase in interest areas in the international system, and rise of its political position shows that China pursues a more active diplomacy. While China defends the nuclear program of Iran for the use of civilian purposes, it also prioritizes the regime of the continuation of nuclear weapons. China also aims to improve its mutual relationship with Iran, which is subject to international sanctions, in the field of energy and economy. On the other hand, it not only aims to protect the image of "responsible great power", but also continue its positive relationship with the US. After unilaterally the withdrawal of the USA from the JCPOA, China's policy toward Iran's nuclear program based on the balance between national interests and the image of "responsible great power" has gained much more importance. In this paper, I analyze the impact of the parameters of China's changing position in international system, the relationship between China and the US, national interests at the level of local /global and the image of "responsible great power" on China's policy toward Iran's nuclear program. This article argues that China's policy toward Iran's nuclear program is determined by the balance between national interests and the image of "responsible great power" of the rising actor. China's relationship with Iran remains limited because China prioritizes the relationship with the US, and aims to protect the image of "responsible great power".

Keywords: China, Iran, Nuclear Programme, National Interest, Responsible Great Power

* Dr., Suleyman Demirel University, Department of International Relations, ualperen@gmail.com, ORCID: /0000-0002-4309-5180

1. Giriş¹

ABD Başkanı Donald Trump'ın, İran Nükleer Programı sorununa çözüm bulmak amacıyla, Temmuz 2015 tarihinde P5+1 (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya) ile İran arasında imzalanan "Kapsamlı Ortak Eylem Planı"ndan (KOEP-*Joint Comprehensive Plan of Action*) 8 Mayıs 2018'de tek taraflı olarak çekildiğini açıklaması ile İran nükleer sorunu yeni bir döneme girdi.² İran, 1979'da Humeyni öncülüğünde gerçekleştirilen devrim ile ara verdiği nükleer çalışmalara, 1980'lerin ortalarında Humeyni Rejimi ile tekrar başlanmasına rağmen, bu nükleer faaliyetleri 1992 yılına kadar Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (UAEK) bildirmemiştir. Dönemin şartları ve şu ana kadar henüz nükleer silah teknolojisi- ne ulaşmadığı düşünüldüğünde, İran'ın 1992 yılında UAEK'e bildirmeye başladığı nükleer çalışmalarının 1990'lı yıllarda uluslararası sisteme tehdit düzeyinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Ocak 2002'de dönemin ABD Başkanı George Bush'un İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer eksenii" olarak tanımlaması, küresel terörizme ve kitle imha silahları arayışına son vermeleri çağrısı sorunun derinleşeceğinin de işareti olmuştur.³ UAEK'nin elinde, Bush'un bu konuşmasından sonra ve 2003 yılında İran'ın nükleer programında gizli odaların ortaya çıkmasına kadarki süreçte UAEK'nin, İran nükleer silah programına ilişkin elinde yeterli bir kanıt yoktu. Fakat UAEK'nin 2003'te başlattığı ve yaklaşık üç yıl süren soruşturması sonunda, UAEK Yönetimi Şubat 2006'da İran Nükleer Programını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) gönderme kararı vermiştir. UAEK'nin raporu dikkate alınarak Mart 2006 tarihinde İran, Nükleer Programı'nı BMGK'ye taşınmıştır. UAEK'ye ek olarak, İran nükleer sorununun artan bir şekilde devam etmesi nedeniyle, 2003 yılında İran'ın nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılması için başlatılan müzakereler AB-3'ün de (EU-3 / Fransa, Almanya, İngiltere) diplomatik girişimi ile Ekim

¹ Bu çalışma "Çin Dış Politikasında İran" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bknz. Ümit Alperen, "Çin Dış Politikasında İran", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, 2016).

² "ABD Başkanı Trump İran Nükleer Antlaşması'ndan çekildiklerini açıkladı", *BBC News Türkçe*, 08 Mayıs 2018, Son Erişim: 20 Ağustos 2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.

³ Alex Wagner, "Bush Labels North Korea, Iran, Iraq an 'Axis of Evil'", *Arms Control Association*, March 1, 2002, Accessed July 20, 2017, https://www.armscontrol.org/act/2002_03/axismarch02.

2003'te Tahran Deklarasyonu ile sonuçlanmıştır.⁴ İran, Kasım 2003'te AB-3'ün diplomatik girişimleri sonrasında uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmayı kabul etmiş, aynı yılın Aralık ayında da UAEK'nin nükleer tesislerini ziyaret etmesine izin vermiştir.⁵ Fakat AB-3'ün bu diplomatik girişimi İran nükleer sorununun çözümü konusunda çok az bir ilerleme sağlayabilmiştir.

Özellikle, 2003'te AB-3 ve BMGK çerçevesinde başlatılan İran nükleer sorununa çözüm bulma çabalarında BMGK Daimî Üyesi konumunda olan Çin'in aktif bir pozisyon almadığını görmekteyiz. Fakat Çin'in -KOEP müzakere süreci haricinde- İran nükleer sorunu konusunda pasif bir rolde olmasına rağmen, küresel ve bölgesel düzeyde artan ulusal çıkarları ve "sorumlu büyük güç" imajı bağlamında son yıllarda daha aktif bir dış politika izlemeye başladığı da ortadadır. "Sorumlu güç" kavramı genel olarak bir devlet dış politikasında kendi ulusal çıkarlarının yanı sıra uluslararası toplumun da menfaatini dikkate alarak ve katkı yapacak şekilde belirlemesi olarak tanımlanmaktadır.⁶ Uluslararası sistemde her devletin sorumluluğu sahip olduğu güç ve etki bağlamında farklılık göstereceğinden, Çin için bu kavramın "sorumlu büyük güç" olarak kullanılması daha doğru olacaktır. Xia Liping' göre, yükselen küresel bir güç olan ve uluslararası sistemde etkisi artan Çin'in dış politikası sadece ulusal çıkarlarına göre değil aynı zamanda dünya barışının faydasına olacak şekilde, uluslararası toplumun refahını, gelişmesini ve istikrarını dikkate alarak oluşturmalıdır.⁷ Ayrıca "sorumlu büyük güç" olarak Çin uluslararası topluma karşı uluslararası yükümlülüklerini dikkatle yerine getirmeli, uluslararası kuralların oluşturulmasına katkı vermeli ve küresel sorunların çözümünde sorumlu-

⁴ "Iran's Nuclear Programme: A Collection of Documents", *Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs*, 2005, 41-42, Accessed July 20, 2017, <https://fas.org/nuke/guide/iran/uk2005.pdf>.

⁵ İran Nükleer Programı Kronolojisi için bkz, Alvite Singh Ningthoujam, "Iranian Nuclear Program: A Chronology", *Contemporary Review of the Middle East* 3, no.1,(2016): 111-122.

⁶ Çin bağlamında sorumlu güç tartışması için bakınız. Robert B. Zoellick, "Whither China: From Membership to Responsibility?" New York, September 21, 2005, Accessed July 18, 2015, <https://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm>.; Bates Gill, "Discussion of 'China: A responsible great power'", *Journal of Contemporary China* 10, no. 26 (2001): 27-32.

⁷ Xia Liping, "China: Responsible great power", *Journal of Contemporary China* 10, no. 26, (2001): 17-18.

luk almalıdır.⁸ Bu bağlamda Çin, söylemi ve uygulamaları ile 2003'ten beri İran nükleer sorununun çözümü için sürdürülen diplomatik girişimlerde ve 2006'dan günümüze kadarki süreçte BMGK'de İran'a karşı uluslararası yaptırım kararlarında ulusal çıkarları ile yükselen küresel sorumlu güç imajı arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmaktadır.

Çin'in ulusal çıkarları ile yükselen küresel gücün sorumlulukları arasındaki denge aynı zamanda İran nükleer meselesindeki politikasının da yapımını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Çin, İran nükleer politikasında bir yandan uluslararası toplum içerisinde Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NSYÖA-*Non-Proliferation Treaty*) rejiminin korunması yönündeki katkıları ile "sorumlu büyük güç" imajını pekiştirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan uluslararası sistemin en büyük siyasi, askeri ve ekonomik gücü ABD ile herhangi bir çatışmaya girmekten kaçınmakta ve aynı zamanda İran ve bölgeyle alakalı çıkarlarını da korumaya çalışmaktadır. Bu çerçevede nükleer silahların yayılması rejiminin korunmasını önemserken, aynı zamanda da İran'ın barışçıl nükleer çalışmalar yapmasının egemenlik ilkesi prensibince hakkı olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla Çin, İran'ın nükleer silah çalışmasına karşıdır, fakat bunun ABD'nin dış politikasının başka ülkelerin egemenliğine müdahalesinin meşrulaştırıcı bir aracı olarak kullanılmasına da karşı durmaktadır. Bu bağlamda BMGK'de İran'a karşı alınan uluslararası yaptırım kararlarının bir amaç değil İran'ın müzakere masasına oturtulması için bir araç olduğunu belirterek, ABD'nin söylem ve uygulamaları üzerinden ulusal egemenlik ihlalinin normlaşmasının önüne geçmek istemektedir.⁹ Pekin yönetimi aynı zamanda, İran ile ekonomik ve enerji ilişkisini ABD ile ilişkilerini bozmadan korumak ve geliştirmek istemektedir. Enerji güvenliği açısından İran'ın jeo-politik ve jeo-stratejik önemi nedeniyle sorunun derinleştirilmeden diplomatik yöntemlerle çözülmesi taraftarı olduğunu ifade etmektedir. Çin, İran Nükleer Politikasında aktif-pasif arasında bir diplomatik tutum takınarak, 1990'dan sonraki dış politikasının esası olan uluslararası toplumda sorumlu güç ve barışçıl yükseliş imajının korunması ve arttırılması temelinde politika izlemektedir.¹⁰

⁸ Xia, "China", 17-25.

⁹ "United Nations Security Council, SC/99948", *UN*, 9 June 2010, Accessed September 18, 2018. <http://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm>.

¹⁰ Bill Bates, *Rising Star: China's new security diplomacy*, (Washington: Brookings Institution Press, 2007), 4.

Bu çalışma, Çin'in İran Nükleer Programı Politikasının ulusal çıkarları ve “sorumlu büyük güç” imajı arasındaki denge bağlamında oluştuğunu ve uluslararası sistemde konumu yükseldikçe daha etkin bir diplomasi izlediğini savunmaktadır. Ayrıca, Çin'in İran Nükleer Programı Politikasında uluslararası sistemin başat gücü ABD ile ilişkilerinin ve uluslararası sistemdeki konumunun doğrudan etkili olduğunu savunmaktadır. Yukarıda belirtilen çerçevede, Pekin Yönetimi'nin Çin dış politikasının ikili ilişkiler konusundaki öncelik ve önem sırasını göz önünde bulundurarak ulusal çıkarları ile yükselen küresel gücün sorumlulukları arasındaki dengeyi İran Nükleer Politikası bağlamında nasıl sağladığı analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. İran Nükleer Programı ve Çin-İran Nükleer İşbirliği

İran, nükleer programına Mart 1957 tarihinde ABD ile “Barış için Atom” Programı çerçevesinde imzaladığı Sivil Nükleer İşbirliği Antlaşması ile başlamıştır.¹¹ İran 1958 yılında UAEK'ye katılmış, Temmuz 1968'de de NSYÖA'yı imzalamıştır. Nükleer çalışmalara ABD'nin teknik yardımı 1979 yılında İran'da Şah Rejiminin yıkılmasına kadar devam etmiştir. İran'da yönetimi ele geçiren Humeyni Rejimi 1980'nin başında nükleer programı askıya almıştır. Yeni rejime göre, Batı dünyası petrol ve doğal-gaz zengini bir ülke olan İran'a maliyeti yüksek nükleer politikayı dikte etmek istemektedir. Dolayısıyla yeni rejim İran nükleer programını rasyonel bulmayıp askıya almıştır.¹² Yeni rejime göre, basitçe bir hesap yapıldığında Buşehr'de inşa edilecek olan nükleer tesisin maliyeti, doğalgaz kullanan bir enerji tesisinin maliyetinin yaklaşık 10 katına tekabül etmektedir.¹³ Nükleer programın yüksek maliyetinin yanı sıra, 1979 Devrimi sırasında İranlı nükleer uzmanların İran'dan kaçmaları nedeniyle ortaya

¹¹ Ariana Rowberry, “Sixty Years of Atoms for Peace and Iran's Nuclear Program”, *Brookings*, Dec. 18, 2013. Accessed April 10, 2018, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>

¹² William Branigin, “Iran set to scrap \$34 billionworth of civilian projects”, *Washington Post*, May 30, 1979. Accessed January 18, 2016. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/05/30/iran-set-to-scrap-34-billion-worth-of-civilian-projects/d7028db2-836a-41b8-868d-c2909e618bf8/>.

¹³ Ali Vaez, Karim Sadjadpour, *Iran's Nuclear Odyssey: Costs and Risks*, (Carnegie Endowment, New York, 2013), 7.

çıkan nükleer uzman eksikliği de bu kararın alınmasında etkili olmuştur.¹⁴ Fakat 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Irak-İran Savaşı'nın da etkisiyle, nükleer programın stratejik önemi olduğu kanaatine varılmış ve nükleer çalışmalar gizli bir şekilde yeniden başlatılmıştır. Humeyni rejiminin nükleer programı yeniden başlatmasında Irak'tan algılanan güvenlik tehdidi kadar, deklare etmemesine rağmen nükleer silaha sahip olduğu düşünülen İsrail'den ve ABD'den algılanan tehdit de etkili olmuştur.

Humeyni 1984 yılında Şah Dönemi'nde Batı destekli olarak yapımına başlanılan ve Devrim sonrası askıya alınan Buşehr nükleer tesisinin kurulumunun tamamlanmasına yardımcı olabilecek yeni uluslararası ortak arayışına girilmesi talimatı vermiştir.¹⁵ Bu çerçevede 1984 yılında Çin'in yardımı ile reaktör teknolojisi, uranyum zenginleştirmesini de içeren nükleer yakıt üretme, seyreltilmiş uranyumdan plütonyum çıkarma üzerine araştırma yapmak için İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi açılmıştır.¹⁶ Haziran 1985'de de İran Meclis Başkanı Ali Haşimi Rafsancani'nin Çin ziyaretinde, Çin ve İran arasında "barışçıl kullanım" amaçlı gizli bir nükleer işbirliği antlaşması imzalanmıştır.¹⁷ Çin'in İran Nükleer Programı'na yardımı, 1985 yılında imzalanarak resmi olarak açıklanmayan ve duyurulmayan bu antlaşma çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır. 1985 Çin-İran Nükleer Antlaşması'na göre Çin İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'ne dört adet nükleer araştırma ve eğitim reaktörü sağlamıştır. İlk reaktörün kurulumuna Ocak 1988'de, diğer üçünün de kurulumuna da Ocak 1990 tarihinde başlanmıştır. Ayrıca Çin, İran'a verdiği reaktörler için gerekli materyalleri de sağlamıştır. Fakat İranlı uzmanların bu reaktörlerde araştırma yapabilme kapasitelerinin sınırlı olması nedeniyle 1987 yılında 15 civarında İranlı nükleer uzmanı, nükleer reaktörlerin dizaynı konusunda eğitim almak için Çin'e gönderilmiştir. 1985 nükleer gizli antlaşması, Çin ve İran arasında nükleer işbirliğinin resmi başlangıcı olarak görülmektedir.

¹⁴ Gary Samore (ed.), *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, (London: The International Institute for Strategic Studies, 2005), 9.

¹⁵ Samore, *Iran's*, 12.

¹⁶ "İsfahan Nuclear Technology Center", *NTI*, Jan, 1, 2001, Accessed April 5, 2015, <http://www.nti.org/learn/facilities/237/>.

¹⁷ Jack Caravelli, *Beyond Sand and Oil: The Nuclear Middle East: The Nuclear Middle East*, (Oxford: Praeger, 2011), 92. Ayrıca bakınız, John W. Garver, *China's Quest: The History of the Foreign Relations of the People's Republic of China*, (New York: Oxford University Press, 2016), 448.

1990'ların başında yoğunlaşan Çin-İran Nükleer İşbirliği'nin önüne teknik yetersizliklerin önemli bir engel olarak çıktığı görülmektedir. Eylül 1992'de İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin Çin ziyareti sırasında, Çin ile en az dört adet 300 MW nükleer güç istasyonu antlaşması imzalanmıştır. Fakat altı ay sonra teknik nedenlerden ötürü bu sayı dörtten ikiye indirilmiştir. Ayrıca Çin Enerji Bakanlığı, 1990 yılında Çin'in İran'a tedarik etmesine karar verilen 20 mw'lik plütonyum ürününü teknik nedenlerden dolayı sağlayamayacağını açıklamıştır.¹⁸

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı Çin'e ihtiyacı kalmayan ABD, Çin'in 1990'ların başından itibaren İran Nükleer Programına yardım etmeye devam etmesi karşısında, insan hakları, Tayvan gibi konularda Pekin'e baskılarını arttırmıştır.¹⁹ Ayrıca ABD, Çin'in İran Nükleer Programı'na desteğini devam ettirmesi halinde, ticari alanda "en fazla kayırlan ulus" statüsünün çekileceğini açıklayarak Çin'i ekonomik kayıplara yol açacak yaptırımlarla tehdit etmiştir.²⁰ Çin, ABD ile ilişkilerini normalleştirmek istediği ve İran nedeniyle ikili ilişkilerde krizin derinleşmesini göze alamadığı için 1997 yılında İran Nükleer Programı'na olan desteğini kesmiştir.²¹ Çin'in bu desteğinin çekilmesinin nedenleri daha spesifik olarak şu şekilde maddeleştirilebilir. İlk olarak ABD baskısından bağımsız olarak küresel sisteme entegrasyonu ile artan ekonomik çıkarlarının maksimizasyonu için ABD ile ilişkilerini istikrara kavuşturma ihtiyacı ve ABD'nin teknik bilgisine daha çok ulaşabilme önemli rol oynamıştır. İkinci olarak Çin'in, 1990'ların ortalarında Batı'da tartışılmaya başlanan ve yükselen Çin'in uluslararası sisteme tehdit olduğunu iddia eden "Çin Tehdit Teorisi" vb. Çin karşıtı söylemlere de bir cevap olarak, Çin'in uluslararası toplumda sorumlu bir güç imajına önem vermesidir. Üçüncü olarak ise Çin'in uluslararası hukuka göre meşru olarak nükleer silaha sahip olması uluslararası hukukça tanınmış ve NSYÖA sürdürülmesi taraftarı olan bir ülke olarak sınırlı sayıda ülkenin nükleer teknolojiye sahip olma-

¹⁸ Willem van Kemende, *Iran's Relations with China and the West Cooperation and Confrontation*, (Netherlands Institute of International Relations, The Hague, November 2009), 70.

¹⁹ 华黎明, 伊朗核问题与中国中东外交, 阿拉伯世界研究, 第6期, (2014年11月): 5.

²⁰ 华, 伊朗核问题, 6.; Van Kemende, *Iran's Relations*, 70.

²¹ Jonathan S. Landay, "China to Halt Nuclear Deal With Iran, US Officials Say", *Christian Science Monitor*, 19 December 1996, Accessed February 4, 2014, <https://www.csmonitor.com/1996/1219/121996.us.us.4.html>.

sının kendisine sağladığı avantajın daha fazla farkına varmıştır. Bu nedenle de Çin NSYÖA rejimine daha fazla destek olmaya başlamıştır.²² Diğer bir ifadeyle, 1990'ların ortalarından itibaren Çin'in yükselen sorumlu büyük gücü ve küresel çıkarları bölgesel çıkarlarına baskın gelmeye başlamıştır.

Çin'in ABD ile ilişkilerini normalleştirmek için 1997'de İran Nükleer Programı'na teknik yardımını kesmesi sonrasında Tahran, nükleer destek konusunda yüzünü Rusya'ya dönmüştür. Uzun yıllar İran'da Çin büyükelçiliği görevinde bulunmuş Çinli diplomat Hua Liming'e göre, nükleer silaha sahip olmayı, tarihsel nedenlerden dolayı milli bir gurur ve prestij sorunu olarak algılaması İran'ın nükleer programına devam etmesinde itici güç sağlamaktadır. Bunun yanı sıra İran, bölgedeki güvenliğini sağlamak ve güçlü ülke idealini gerçekleştirmek için nükleer güce sahip olmayı bir zorunluluk olarak görmektedir.²³ ABD'nin Afganistan ve Irak işgali sonrasında İran'ın askeri ve politik nüfuzu Afganistan'dan Irak'a, Lübnan'dan Suriye'ye kadar artmıştır. İran hem uzun menzilli füzelere hem de nükleer güce sahip olmayı bölgede büyük güç olmanın ve nüfuzunu korumanın temel şartlarından birisi olarak görmektedir. Çinli uzmanlara göre, ABD'nin uzun yıllar İran ile diplomatik ilişki kurmaması, yaptırımlar, İran-İrak Savaşı sırasındaki askeri saldırılar, İran'ın 'şer eksenli' ilan edilmesi, ABD'li üst seviye liderlerin İran'da rejim değişikliğinden söz etmeleri, Körfez'de ABD'nin askeri birliklerinin bulunması ile tehdit ve baskı politikaları sorunun derinleşmesinde etkili olmuştur. Çinlilere göre, ABD'nin 1979'dan itibaren izlemiş olduğu bu politikalar, İran'ın tehdit algısını arttırmış ve güvenliği için nükleer çalışmaları vazgeçilmez hale getirmiştir. Çinli uzmanlar İran'ı nükleer silah edinme niyetinden vazgeçirmenin en iyi yolunun, İran'a yönelik baskı ve tehdit politikasından vazgeçmek ve diplomasiyi ön plana çıkarmak olduğunu ifade etmektedirler. Bu yaklaşımın arka planında, İran'ın nükleer çalışmalarında bu derece ısrarlı olmasından ABD'nin izlemiş olduğu politikalar yatmaktadır.²⁴

İran'ın nükleer programda ısrar etmesinin diğer bir nedeni de, İsrail'in ilan edilmemiş nükleer silahlarının olmasına rağmen, ABD'nin nükleer çalış-

²² Garver, *China's Quest*, 141.

²³ 华黎明, “伊朗核问题前景及对大国关系的影响”, 和平与发展, 第2期, 总第114, (2010年4月): 35-42.

²⁴ Jon B. Alterman, John W. Garver, *The Vital Triangle: China, the United States, and the Middle East*, (Washington D.C.: The CSIS Press, 2008), 45.

malar konusunda çifte standartlı bir politika izlemesidir. Çinliler, nükleer silaha sahip olduğu düşünülen İsrail'in, BM kararlarına ve UAEK'nın çağrısına rağmen NSYÖA sistemine dâhil olmaması konusunda ABD'nin politikalarını eleştirmektedir.²⁵ Nükleer silaha sahip olduğunu söylemesine rağmen NSYÖA'ya dâhil olmayan tek ülke olma özelliğine sahip Hindistan'ın, 2008 yılında ABD ile aralarında nükleer ticarete izin veren Barışçıl Atom Enerjisi İşbirliği Paketi'nin imzalanması da Çin tarafından çifte standart olarak görülmektedir.²⁶

Yukarıda da belirtildiği üzere, Çin, İran Nükleer Programı'ndan yalnızca Tahran Yönetimi'ni değil, aynı zamanda ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikaları da sorumlu olarak tutmaktadır. Dolayısıyla Çin nükleer silaha sahip bir İran istememekle birlikte uygulanan uluslararası yaptırımlarında bir amaç olarak değil barışçıl müzakereler ve diplomatik girişimler için bir araç olarak kullanılmasını savunmaktadır.²⁷ Çin'e göre barışçıl ve adil olmayan bir çözüm ve politika, sorunun çözümünden daha çok derinleşmesine ve İran nükleer çalışmasının gizli yürütülmesine yol açmaktadır.

3. Çin'in İran Nükleer Sorununa Yaklaşımı

Çin, İran Nükleer meselesiyle alakalı 2006'dan günümüze kadarki süreçte BMGK'deki oylamalarda diğer dört BMGK Daimi Üye ülkeleri ile birlikte hareket etmektedir. Fakat Çin, BMGK'nin diğer daimi üye ülkeleriyle birlikte aynı yönde oy kullanırken, sorunun diplomasi ve diyalog yoluyla çözülmesi, ulusal egemenlik ilkesinin korunması gerektiği hususlarının özellikle altını çizmektedir. Aynı zamanda uluslararası yaptırımların bir amaç değil, İran'ın müzakere masasına oturtulması ve uluslararası hukuka aykırı fiillerinin sonlandırılması için bir araç olduğunu ve nükleer programını

²⁵ "Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance", *Arms Control Association*, 21 June 2018, Accessed: September 5, 2018, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>.; "Obama dodges question on Israeli nuclear Capability", *The Huffington Post*, 9 February 2009, Accessed April 10, 2018. http://www.huffingtonpost.com/john-v-santore/obama-dodges-question-on_b_165451.html.; "UNSC S/487/1981", *UN*, 19 June 1981, Accessed April 10, 2018. <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r027.htm>.

²⁶ "The Iran Nuclear Issue: The View from Beijing", *Crisis Group Asia Briefing*, No. 100, 17 February 2010, 4.

²⁷ Bknz, "The Iran Nuclear Issue", 1-20.

uluslararası hukuka uygun şekilde yaptığında bu yaptırımların sonlandırılması gerektiği vurgusu yapmaktadır. Bu bağlamda Çin'in uluslararası yaptırım stratejisinin baskı ve diyalog olmak üzere iki yönü vardır.²⁸ Diğer bir ifade ile Çin açısından İran'a yönelik uluslararası yaptırımların İran'ın uluslararası örgütler ile nükleer program konusunda aktif olarak çalışmaya yönlendirmek ve Tahran'ı müzakere masasına oturtmak için bir araç görevi vardır. Çin UAEK gibi uluslararası kurumların İran nükleer sorununun çözümünde aktif rol alması gerektiğini de devamlı bir şekilde BMGK başta olmak üzere çeşitli uluslararası platformlarda dile getirmektedir.²⁹ İran Nükleer Sorununda UAEK gibi uluslararası kurumları ön plana çıkararak sorunun bütünüyle ABD'nin kontrolünde olmasının önüne geçmek istemektedir. Bu strateji ile Çin hem sorunun bütünüyle ABD'nin kontrolü altına girmesini önlemekte hem de ABD ile karşı karşıya gelmeden kendisine ılımlı bir diplomatik kanal açmaktadır.

Çin'in BM nezdindeki temsilcilerinin açıklamalarına bakıldığında da yukarıda belirtilen düzlemde davrandıkları görülmektedir. 2006 tarihindeki 1696 sayılı BMGK kararına destek veren Çin'in BMGK temsilcisi Ziu Zhenmin, Çin'in uluslararası nükleer yayılması mekanizmasını koruma amacıyla olduğunu, UAEK'nin rolünün ve otoritesinin güçlendirilmesini desteklediklerini ve İran'ın nükleer programına politik ve diplomatik yollarla çözüm yolunun bulunmasını istediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Ziu Zhenmin, BM 25. Maddesine göre bütün BM üyelerinin BMGK kararlarına uymak zorunda olduklarını, karşılıklı güveni attırmak, diyalog ve müzakere ortamının oluşturulması için İran'ın da 1696 sayılı kararı uygulamasını, 'paket öneriye' en kısa zamanda cevap vermesini istediğini ifade etmiştir.³⁰ Eylül 2010 tarihinde de BMGK'de İran Nükleer Programı'nın görüşüldüğü toplantıda Çin'in BM Temsilcisi Li Baodong da, selefi Ziu Zhenmin'in yukarıda belirttiğimiz ifadelerine yakın açıklamalarda bu-

²⁸ "Security Council Briefed by Iran Sanctions Committee Chair; Members Voice Concern about Nuclear Activities, but Underscore Commitment to Negotiated Solution, United Nations Press Release SC/10029", *UN*, 15 September 2010, , Accessed April 10, 2018, <https://www.un.org/press/en/2010/sc10029.doc.htm>.

²⁹ "Security Council Demands Iran Suspends Uranium Enrichment by 31 August, or Face Possible Economic, Diplomatic Sanctions, *United Nations Press Release SC/8792*", *UN*, 31 July 2006, Accessed April 10, 2018<http://www.un.org/press/en/2006/sc8792.doc.htm>.

³⁰ "United Nations Press Release SC/8792", *UN*, 31 July 2006, Accessed April 10, 2018<http://www.un.org/press/en/2006/sc8792.doc.htm>.

lunmuştur. Li Baodong, ülkesinin sorunun diyalog yoluyla çözülmesi ve diplomatik kanalların açılması için gayret göstereceği, tarafların sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği, yaptırımların tek başına sorunu çözmeyeceği ve UAEK gibi uluslararası örgütlerin aktif olarak görev alması gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur.³¹

İran Nükleer Sorununun tartışıldığı BMGK görüşmelerinde Çin Temsilcilerinin ve diğer Çinli resmi yetkililerin açıklamaları ve uygulamaları analiz edildiğinde, İran Nükleer Politikasına yaklaşımı, ulusal egemenlik, nükleer silahların yayılmasını önleme ve Ortadoğu'daki enerji güvenliğinin sağlanması bağlamında şekillendiğini söyleyebiliriz. Çin, ilk olarak, ulusal egemenlik bağlamında her ülkenin prensip olarak sivil kullanım amaçlı nükleer enerjiye sahip olunmasına hakkı olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda da Çin, kendi dış politikasında vurgu yaptığı kavramların en önde gelenlerinden olan “ulusal egemenlik” prensibince, İran'ın gerçekten uluslararası kriterler çerçevesinde sivil amaçlı nükleer program takip etmesi halinde, sivil amaçlı ve uluslararası örgütlerin denetimine açık bir nükleer programın İran'ın hakkı olduğunu savunmaktadır.³²

Çin, sivil amaçlı ve denetlenebilir nükleer programın her ülkenin hakkı olduğunu savunurken, aynı zamanda resmi ve fiili olarak nükleer silahların yayılmaması rejiminin sürdürülmesi taraftarıdır. Çin'in özellikle 2000 yılının başından itibaren daha önceki politikasına kıyasla nükleer silahların yayılmasını önleme rejimini daha fazla sahiplendiği görülmektedir. Artan bir şekilde NSYÖA'ya önem vermesi de, uluslararası sistemde konumunun yükselmesi ile doğrudan ilişkilidir. Uluslararası sistemde konumu iyileşen Çin, dış politikasında, uluslararası toplumdan gelen olumsuz eleştirilere karşı uluslararası sorumluluklarına ve imajına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Dolayısıyla, mevcut uluslararası sistemin kendisine sağladığı avantajlardan faydalanan Çin'in etki alanının daha fazla genişlemesi, mevcut ekonomik ve siyasi kazanımlarını korumak için uluslararası toplumun gözünde “sorumlu büyük güç” imajına önem vermesi anlaşılır olmaktadır. “Sorumlu büyük güç” imajına ek olarak, NSYÖA'ya göre sadece BMGK

³¹ “United Nations Press Release SC/8792”.

³² Bakınız. “The Iran Nuclear Issue” 12.; 杨兴礼, 现代中国与伊朗关系, (北京: 时事出版社, 2013), 11.; “Prospects very bright for Iran-China ties: ambassador”, *Mehrnews*, 17 September 2007, Accessed April 10, 2018, <http://en.mehrnews.com/news/24988/Prospects-very-bright-for-Iran-China-ties-ambassador>.

üyeleri olan beş ülkenin nükleer silaha sahip olma hakkı, Çin'in de içinde bulunduğu bu ülkelere ayrıcalıklı bir konum sağlamaktadır. Bu grup dışındaki ülkelerin de nükleer silah elde etmelerinin yolunun açılması Çin'in de içinde bulunduğu bu grubun uluslararası ayrıcalıklı konumunun zayıflaması ya da bu konumunu kaybetmesi anlamına gelecektir.

Çin, İran Nükleer Programı'nı her ne kadar sivil amaçlı ve uluslararası örgütlerin gözetiminde ve egemenlik hakları bağlamında İran'ın hakkı olarak görse de, Tahran'ın NSYÖA'yı dikkate almaksızın nükleer program sürdürmesi, ABD'yi olduğu gibi Çin'i de endişelendirmektedir. Çünkü NSYÖA'nın ihlalinin kontrolsüz bir şekilde önünün açılması, Çin'in ulusal çıkarlarını doğrudan ilgilendiren iki bölge (Ortadoğu ve Doğu Asya) başta olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde de nükleer silahlanma yarışının başlaması ihtimalinin artması demektir. Dolayısıyla, NSYÖA'nın İran nükleer programı ile ihlal edilmesi, Çin'in ulusal çıkarlarını da doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Bu durumda özellikle Ortadoğu'da İran nükleer silahını tehdit olarak algılayan başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez ülkelerinin de bu yarışa katılması, Çin'in ithal ettiği petrolün yaklaşık yüzde 50'sinin kaynağı olan bu bölgeyi istikrarsızlaştıracaktır. Bu durumda dünyanın en büyük enerji rezervlerine sahip Ortadoğu bölgesinin kapsamlı bir şekilde daha fazla istikrarsızlaşması, hem enerjinin arzını düşürecek hem de enerji fiyatlarını arttıracaktır. Şüphesiz ki bu durumdan en çok etkilenecek ülkelerin başında, dünyanın en büyük enerji ithalatçılarından birisi olan Çin gelecektir.

NSYÖA'nın kontrolsüz bir şekilde ihlal edilmesinin aynı zamanda Çin dış politikasının birincil çıkar alanlarının bulunduğu Doğu Asya'daki ulusal çıkarlarını da doğrudan etkilemesi kaçınılmazdır. Çin'in ulusal güvenliğinde ilk halkada yer alan Doğu Asya'da da ABD yanlısı Güney Kore'nin, Japonya'nın ve Tayvan'ın nükleer silahlanma yarışına katılmaları ve bölgenin belirsizliğe sürüklenmesi Çin'i endişelendirmektedir. Doğu Asya'da ABD ile ittifak halinde bulunan Güney Kore, Japonya ve Tayvan'ın Ortadoğu ülkelerinden farklı olarak teknolojik bakımdan mevcut teknik bilgileri ile nükleer silah üretebilmeleri çok kısa bir süre içerisinde gerçekleşebilir. Diğer yandan "sorumlu büyük güç" imajına büyük önem veren Çin'in uluslararası arenada NSYÖA'yı desteklemesinin Avrupa, ABD ve Pasifik'te takdirle karşılanması, Çin'in uluslararası imajına olumlu yansımaktadır. Özellikle Çin'in NSYÖA'yı desteklemesi hem kendi "sorumlu

büyük güç” imajı hem de ABD ve uluslararası toplum ile ilişkileri açısından önemlidir. Bu durum Çin-ABD arasında ortaya çıkması muhtemel çok temel bir sorunun engellenmesi anlamına da gelmektedir.

4. Enerji ve Ekonomi: Çin’in Ortadoğu’daki Çıkarları ve İran Nükleer Programı

Çin’in İran Nükleer Programına yönelik politikasının oluşumunda dikkat ettiği önemli bir husus da, ekonomik ilişkilerinin istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve petrol arzının güvenliğidir. Bu bağlamda, İran Nükleer Programı nedeniyle Ortadoğu’da çıkması muhtemel bir istikrarsızlık, Çin’in Ortadoğu ve Orta Asya’daki bütün yatırımlarını ve enerji güvenliğini tehdit edebilecek bir boyuta erişebilir. Aynı zamanda Çin’in büyük önem verdiği Kuşak-Yol Girişimi’nin (KYG), Çin’den başlayıp Orta Asya üzerinden Ortadoğu’ya uzanan Orta Kuşak³³ hattını da sadece İran’da değil, aynı zamanda bütün Ortadoğu’da ve Orta Asya’da kesintiye uğratabilir.³⁴

Çin için İran hem sahip olduğu enerji rezervleri hem de komşu olduğu enerji havzaları nedeniyle önem arz etmektedir. EIA’nın (Enerji Bilgi Yönetimi / *Energy Information Administration*) 2018 yılı hesaplamalarına göre, İran dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 10’unu barındırmaktadır.³⁵ Ayrıca kanıtlanmış dünya doğalgaz rezervlerinin yüzde 17’sine sahiptir. Bu verilere göre İran dünyada dördüncü en büyük ham petrol ve Rusya’dan sonra da ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir.³⁶ İran, Çin açısından aynı zamanda enerji ulaşım jeo-stratejisinde Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa arasında bir merkezdir.³⁷ Dolayısıyla, İran, ikili

³³ KYG Girişiminin Orta Kuşak’ı için bakınız. Ümit Alperen, “Bir Kuşak Bir Yol” Girişimi ve Çin’in Orta Asya Politikası”, *Bilge Strateji* 10, Sayı 9, (Güz 2018): 19-20.

³⁴ “China pumps billions into Iranian economy as Western firms hold off”, *South China Morning Post*, 01 December 2017. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2122435/china-pumps-billions-iranian-economy-western-firms-hold>.; “Chinese Company Signs Rail Deal With Iran”, *Financial Tribune*, 03 January 2018, Accessed January 5, 2018 <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/79296/chinese-company-signs-rail-deal-with-iran>.

³⁵ “Iran”, *EIA*, 09 April 2018, Accessed June 5, 2018 <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=IRN>.

³⁶ “Iran”.

³⁷ Peter Mackenzie, “A Closer Look at China-Iran Relations”, *CNA Roundtable Report: China’s Relations with Iran*, (September 2010), 1, Accessed June 5, 2016, https://www.cna.org/CNA_files/PDF/D0023622.A3.pdf.

ekonomik ilişkiler bağlamında gerçekleştirilen enerji ticaretinin yanı sıra, enerji zengini yakın çevresini de istikrarsızlaştırarak enerji güvenliğini etkileme potansiyeline sahiptir.

Diğer bir ifade ile İran, dünyanın en büyük iki enerji ithalatçısından birisi olan Çin için hem sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri nedeniyle enerji arzıcısı olarak hem de dünya enerjisi jeo-politiğinin merkezinde bulunması nedeniyle de enerji güvenliği açısından ve jeo-politik olarak önemlidir. Ayrıca 2017 yılı içerisinde Çin-İran toplam ticaret hacmi 37,8 milyar dolara ulaşmıştır.³⁸ İran, 100 milyar dolarlık toplam dış ticaretinin yüzde 37,8'ini Çin ile yapmaktadır.³⁹ Buna ek olarak, İran 2017 yılında toplam petrol ihracatının ortalama yüzde 25'ini Çin'e gerçekleştirmiştir.⁴⁰ Çin'in ithal ettiği toplam ham petrolde İran'ın payı yüzde 7-8 oranında kalmaktadır.

Bu bağlamda Çin, İran nükleer programı nedeniyle çıkacak bölgesel bir istikrarsızlığı önlemek ve soruna çözüm üretmek noktasında "sorumlu büyük güç" olarak uluslararası sistem ile çatışmadan bir politika oluşturmaktadır. Hua Liming'e göre, İran Nükleer Sorununun çözülmesi sadece bir zaman meselesidir. Dolayısıyla, Çin politika yapıcılarında, Çin'in ABD ile karşı karşıya gelmeden, Ortadoğu'daki ulusal çıkarlarını koruyarak İran Nükleer Sorununun çözümüne katkı vermesi gerektiği şeklinde fikir birliği olduğu söylenebilir. Çünkü Çin açısından İran, barındırdığı enerji rezervlerine ek olarak, çevresinde barındırdığı Hazar, Basra Körfezi gibi zengin enerji havzaları açısından da önemlidir. İran merkezli ortaya çıkacak bir istikrarsızlık komşu olduğu zengin enerji kaynaklarına sahip bu havzaları da etkileyecektir. Bu ortaya çıkan istikrarsızlık Çin'in enerji güvenliğini de doğrudan etkileyecektir. KOEP mevcut koşullarda sürdürülebilseydi de, Çin'in İran'dan ithal ettiği petrolde geçmişe oranla devasa bir artış beklenmemeliydi. Rakamlara bakıldığında, 2014 yılında Çin'in İran'dan ithal ettiği petrol yüzde 28 artışla 549 bin b/d olarak gerçekleşmiştir. 2015

³⁸ "Iran-China trade hit \$37b in 2017", *Iran Daily*, 17 March 2018, Accessed June 5, 2018, <http://www.iran-daily.com/News/211821.html>.

³⁹ Mohsen Shariatinia, "The JCPOA in Crisis: Implications for Sino-Iranian Relations", *Alsharq Forum*, (May 2018), 2.

⁴⁰ "Who Was Buying Iranian Oil And What Happens Next?", *Oil Price*, 09 May 2018, Accessed September 18, 2018, <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Who-Was-Buying-Iranian-Oil-And-What-Happens-Next.html>.

yılında İran'ın Çin'e petrol ihracatı 532 bin b/d'ye, 2016 yılında ise 625 bin b/d'ye ulaşmıştır.⁴¹ İran'a yönelik uluslararası yaptırımlardaki belirsizliğin KOEP antlaşması sonrasında da devam etmesi ve teknik yeterlilikler ile enerji alanındaki yaptırımlar nedeniyle İran'daki petrol üretiminin optimal seviyeye çıkarılamaması, İran'ın Çin'e petrol ihracatının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bunlara ek olarak, ABD de, KOEP'ten tek taraflı olarak çekilmesinin ardından İran'a yönelik yaptırımlarını petrol ihracatını engellemek üzerine kurmuştur.⁴² Bu çerçevede, Çin'in İran'dan petrol ithalatında KOEP sürecinde ve sonrasında da temkin politikası izlediğini söyleyebiliriz. KOEP müzakere sürecinde ve sonrasında İran-ABD ilişkilerinin yumuşaması ve uluslararası yaptırımların kaldırılması Çin'in İran'dan ithal ettiği petrol oranında sınırlı bir artışa neden olabilmektedir. Ayrıca Çin'in enerji tedarikçi ülkelerini çeşitlendirmesi, özellikle Rusya ile enerji ticaretini arttırması ve jeo-politik risklerden kaçınma politikaları da İran'dan petrol ithalatının daha fazla artmasını engellemiştir.⁴³

5. Çin-İran İlişkilerinde Üçüncü Aktör Olarak ABD

Çin'in İran Nükleer politikasını etkileyen diğer önemli bir faktörün de ABD ile ilişkileri olduğu görülmektedir. Çin dış politikasının ikili ilişkilerdeki öncelik sıralamasında Çin-ABD ilişkileri ilk sırada yer almaktadır. ABD'nin ardından, Çin'in Japonya, Rusya, Avrupa Birliği ile ilişkileri ise ikinci öncelikli halkayı oluşturmaktadır. Üçüncü öncelikli ilişki halkasında ise Avustralya'nın da dahil olduğu yakın komşuları yer almaktadır. Stratejik doğal kaynaklara sahip, aynı zamanda Çin'in de bu bağlamda ticari faaliyetleri olan ülkelerle olan ilişkisi ise dördüncü öncelikli halkayı oluşturmaktadır. Bunun dışında kalan ülkelerle olan ilişkisi de dış politikasında beşinci halkayı oluşturmaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla Çin Dış Politikasında Çin-

⁴¹ “中国今年进口伊朗石油或创纪录 预计增加5%”, *IFENG*, 2017年01月07日, http://news.ifeng.com/a/20170107/50535860_0.shtml; “China”, *EIA*, 14 May 2015, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=CHN>.

⁴² “State Dept aims to cut Iran oil exports to zero but leaves wiggle room for some importers”, *CNBC*, 02 July 2018, Accessed September 18, 2018, <https://www.cnbc.com/2018/07/02/state-dept-aims-to-cut-iran-oil-exports-to-zero-leaves-some-leeway.html>.

⁴³ Bknz, Ümit Alperen, *Reel Politik Düzenlemde İran-Çin İlişkileri*, (IRAM, Şubat 2018), 12.

⁴⁴ 陈俊华 – 杨兴礼, “新时期中国 – 伊朗关系的战略 定理分析”, *世界经济与政治论坛*, 第, 2 期, (2009 年): 75-76.

ABD ilişkileri en önemli ve öncelikli ikili ilişki sıralamasında ilk sırada yer alırken, Çin-İran ilişkilerinin ise dördüncü öncelikli halkada yer aldığını söyleyebiliriz. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden itibaren ABD İran'ı "şer eksenli" ülkeleri arasında tanımlamakta, uluslararası platformlarda İran için yoğun bir uluslararası yaptırım ve yalnızlaştırma politikası uygulamaktadır. Bu bağlamda Çin'in en öncelikli ikili ilişki olarak gördüğü ABD ile ilişkileri, dördüncü öncelikli ikili ilişki sırasında yer alan İran ile ilişkilerini doğrudan olumsuz olarak etkilemektedir.

Çin'in 1979'dan itibaren İran ile yakın ilişkiler geliştirme politikası izlemesi, Çin-ABD ilişkilerini olumsuz etkileyen başlıca sorun alanlarından birisi olmuştur.⁴⁵ Ekonomik olarak hızlı bir şekilde gelişmesinin bir sonucu olarak Çin'in İran'daki ulusal çıkarlarına 1990'ların ortasında ABD gölgesindeki enerji faktörü de eklenmiştir. Fakat Çin'in İran'daki çıkar alanlarının artması, ikili ilişkilerinde ABD'yi gözardı ettiği anlamına gelmemektedir. Ayrıca Çin-ABD ilişkilerindeki konjonktürel değişimler Çin-İran ilişkilerinde de etkisini göstermektedir. Bu bağlamda, 1996 yılında ABD-Çin arasında yaşanan Tayvan Boğazı Krizi ikili ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Tayvan Boğazı Krizi, Çin-ABD ilişkilerinde oluşacak bariz bir kırılmanın, Çin için büyük bir maliyet ile sonuçlanabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda ABD'nin Çin'e uygulayacağı çeşitli yaptırımlar Çin'in bu dönemdeki dış politikasının en önemli hedeflerinden birisi olan ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğini riske atabilirdi. Çinli liderler 1998'de ABD'nin etkisiyle aldıkları kararlar Çin-İran ilişkilerinin seviyesini düşürmüşlerdir. Çin'in İran Nükleer Programı'na yapmakta olduğu yardımları da 1996 yılı Tayvan Boğazı Krizi'nin ardından 1997'de sonlandırması da bu çerçevede önemlidir. Çin, 1996 yılı sonrasında, İran ile askeri ve diğer kritik işbirliklerini ABD ile olan ilişkilerini etkilemeden geliştirme konusunda hassas davranmaktadır.⁴⁶

Çin, ABD ile ilişkilerinin öneminin artması ve kritikleşmesi nedeniyle 2003-2007 yılları arasında İran nükleer sorununa yaklaşımında daha dikkatli bir politika izlemiştir. 2003-2007 yılları arasında ABD'de Necon'ların iktidarda olmasının ve İran nükleer sorununda daha şahin bir

⁴⁵ 华黎明, "伊朗核问题及其对大国关系的影响, 和平与发展", 第2期, (2010年): 39.

⁴⁶ Scott Harold ve Alireza Nader, *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*, (RAND, Center for Middle East Public Policy, 2012), 4.

politika izlemeleri, Çin'in İran nükleer sorununa yaklaşımını doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu dönemde Çin, Batı'nın iddia ettiği gibi İran'ın nükleer silaha gerçekten sahip olma isteğini sorgulamıştır. ABD'den farklı olarak, İran'ın egemenlik kavramı bağlamında barışçıl amaçlı olarak nükleer enerjinin kullanılmasının en doğal hakkı olduğunu savunmaktadır. İran nükleer sorununun yaptırımlarla değil, barışçıl yollarla ve diplomatik araçlarla çözülmesini savunmuştur. Pekin yönetimine göre barışçıl olmayan bütün araçlar, sorunu çözmekten daha çok, sorunu derinleştirmektedir. İran'ın nükleer programı nedeniyle ABD'nin BMGK kararları ile uyguladığı uluslararası yaptırımlara doğrudan karşı çıkmamıştır. Fakat İran'a yaptırım öngören BMGK kararlarını geciktirme ve esnetme yönünde politikalar izlemiştir. Çin, İran nükleer sorununun özellikle ve öncelikle UAEK ve daha sonrasında BMGK gibi uluslararası platformlarda ele alınması gerektiğini belirtmektedir. İran nükleer sorununun, sadece ABD ve İran arasındaki bir sorun olarak ele alınması, hem Çin'in bu sorunda masaya oturmasının önüne engel olarak çıkmakta ve zaman zaman da ABD ve Çin arasında sorunlara ve ikilemlere yol açmaktadır. Genellikle BMGK oylamalarında da açık bir şekilde görüldüğü üzere, ABD-İngiltere-Fransa grubuna karşı Rusya-Çin grubu yer almaktadır. Çin, İran nükleer sorunu konusunda da Rusya'nın kendisinden bir adım önde olmasını yeğlemektedir. Çin'in İran nükleer sorununda Rusya ile benzer doğrultuda hareket etmesi kendisine Batı'dan gelecek eleştirilerin sertliğini de azaltmaktadır.⁴⁷

2007 yılının sonundan itibaren, ABD-İran arasında askeri bir çatışma riskinin azalması ve ABD'nin İran ile iş yapan Çin şirketlerine ikincil yaptırımlar uygulaması, Çin'in İran'daki fırsatları daha fazla değerlendirmesi konusunda cesaretlendirmiştir. Bu nedenle, 2007 sonrasında, Çin de İran Nükleer Sorunu konusundaki uluslararası yaptırımları daha fazla dikkate almamaya başlamıştır. 2008 yılında çıkan uluslararası ekonomik krizden itibaren Çin, ABD'ye rağmen ekonomik çıkar alanlarını daha çok savunma eğilimine girmiştir. Özellikle 2007'den itibaren İran'daki enerji alanları ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. BMGK'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar sonucunda İran'dan ayrılan Batılı ve Japon şirketlerden boşalan alanları Çinli şirketler doldurmuştur. 2010 yılında Çin, İran'da enerji alanında en

⁴⁷ John Garver, Flynt Leverett, and Hillary Mann Leverett, *Moving (Slightly) Closer to Iran: China's Shifting Calculus for Managing Its "Persian Gulf Dilemma"*, (The Edwin Reischauer Center for East Asian Studies, Washington D.C. 2009), 38-39.

çok yatırım yapan ülke konumunu elde etmiştir. İran enerji sahalarında sadece Batılı ve Japon şirketlerden boşalan alanları doldurmakla kalmamış, ayrıca yeni yatırım sözleşmeleri de imzalamıştır. Çin, İran ile yeni yatırım sözleşmeleri imzalamış olmasına rağmen, İran'a uluslararası baskıların ve yaptırımların devam ediyor olmasından dolayı sözleşmeleri uygulamaya geçirmemiş ve temkin diplomasisine devam etmiştir. Çin'in, ABD'nin İran rahatsızlığını dikkate alarak izlediği diplomasisinin ve belirsiz "jeopolitik alan kapatma politikası"nın İran'da bazı rahatsızlıklara da yol açtığı söylenebilir.⁴⁸

İran ve Ortadoğu ülkeleri ile ikili iyi ilişkiler kurmak, Çin açısından ABD'nin bölgedeki hegemonyasını dengelemede stratejik avantaj sağlamaktadır. BMGK'nin İran nükleer programı ile ilgili kararlarında Çin geciktirici ve zayıflatıcı bir politika izlemektedir. Çin, İran nükleer sorununu BMGK'de hem Batı hem de İran tarafında manivela aracı olarak da kullanmaktadır. Çin, BMGK'nin İran'a yaptırım öngören kararlarının oylamasında bütün Güvenlik Konseyi üyelerinin bunu desteklemesi durumunda BMGK'den izole edilmek istememektedir. Ayrıca Güvenlik Konseyi'nde karşı oy kullanarak ABD'ye karşı İran ile yan yana görünmek istememektedir. Fakat ulusal çıkarını korumak için Güvenlik Konseyi kararları üzerinde sıkı bir müzakere yaparak yaptırımların koşullarını zayıflatmak ve bu kararları ondan sonra desteklemektedir. Bu diplomatik yöntemle Çin "sorumlu büyük güç" imajını korurken, aynı zamanda ABD ve İran arasında da bir denge kurmaya çalışmaktadır.

6. Sonuç

Çin, İran nükleer programı politikasında ulusal çıkarı ile "sorumlu büyük güç" imajı arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Çözüme katkı veren imajı fevkalade önemsemektedir. Bu çerçevede "sorumlu büyük güç" imajını uluslararası toplum nezdinde arttırarak, çözüme engel olan bir aktör konumuna düşmekten sakınmaktadır. Çin sivil amaçlı nükleer programın ulusal egemenlik ilkesince İran'ın hakkı olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda nükleer silahların yayılmasının önlenmesi rejiminin de sürdürül-

⁴⁸ Garver – Leverett, *Moving (Slightly) Closer to Iran*, 51-52.; Ayrıca bakınız, John W. Garver, "Is China Playing a Dual Game in Iran?", *The Washington Quarterly* 34, No.1 (Winter 2011): 76.

mesi konusunda ABD ile hemfikir olması yükselen sorumlu güç imajına da olumlu katkı yapmaktadır. Diğer yandan İran'a yönelik uluslararası yaptırımlar konusunda da BMGK oylamalarında uluslararası yaptırımların, ulusal egemenliğin ve işlerine karışmanın uluslararası alanda normlaşmasına karşı çekincelerini ortaya koyarak genel eğilime ters düşmemeye çalışmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Çin BMGK kararlarının hiçbirinde İran lehine oy kullanmamıştır. Ayrıca küresel güç ABD ile ticaretinin İran ile ticaretinden yaklaşık 10 kat daha fazla olması ve Çin-ABD ilişkilerinin iklim değişikliğinden terörizme kadar küresel ve bölgesel düzeyde işbirliğinin olması nedeniyle Pekin doğal olarak Washington'un hassasiyetlerine daha fazla dikkat etmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla Çin, ABD ile ilişkilerinin İran ile olan ilişkilerinden daha önemli olması nedeniyle ABD'yi tercih etmektedir. Bu noktada Çin, "sorumlu büyük güç" imajını korumasının yanı sıra, İran nedeniyle ABD ile karşı karşıya gelmemeye dikkat etmektedir. Diğer yandan da, İran ile enerji başta olmak üzere ekonomik ilişkilerinin kesintisiz devam etmesine özen göstermektedir.

Çin aynı zamanda ABD'den farklı olarak İran karşıtı uluslararası yaptırımların bir amaç değil, İran'ı müzakere masasına oturtmak için bir araç olarak görmektedir. Fakat Donald Trump başkanlığındaki ABD'nin KOEP'ten tek taraflı çekilmesi sonrasında, Çin'in İran karşıtı yaptırımların amaç değil müzakere masasına oturtulması için bir araç olduğu yönündeki yaklaşımının yeniden değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki süreçte de Çin'in İran nükleer sorununa yaklaşımında amaç-araç tanımlaması politikasının ne yönde değişeceğini göstermesi açısından da önemli olacaktır. Çin'in genel yaklaşımına göre, ABD'nin nükleer antlaşmadan tek taraflı olarak çekilmesi İran'ı daha fazla nükleer silaha yöneltir, ancak İran nükleer sorununun müzakereler ile çözülmüş olması Kuzey Kore gibi ülkeler ile de müzakereyi kolaylaştırabilirdi. Bu bağlamda KOEP nükleer yayılmasının önlenmesi için iyi bir adımdı.⁴⁹ İran ile uluslararası toplumun angajmanının zayıflaması Kuzey Kore örneğinde olduğu gibi Tahran'ın da nükleer silaha sahip olması ile sonuçlanabilir. İran'ın nükleer silaha sahip olması ise Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Ortadoğu'daki güçler arasında bir nükleer yarış başlatabilir. Bu du-

⁴⁹ "Trump's challenge of Iran deal impedes int'l non-proliferation, erodes U.S. credibility", *Xinhuanet*, 14 October 2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-10/14/c_136678116.htm.

rum, ABD ve İsrail'in İran'a müdahalesine yol açabilecektir. Çin, enerji güvenliği nedeniyle Ortadoğu'nun istikrarına büyük önem vermektedir. İran nükleer sorununun derinleşmesi hem petrol fiyatlarını arttıracak, hem Hürmüz Boğazı'nı güvensizleştirecek, hem de arz güvenliğini tehlikeye sokacaktır. Bunun bir sonucu olarak Çin'in Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya'daki ulusal çıkarlarını ve yatırımlarını olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle Çin, Ortadoğu'daki jeopolitik riskler nedeniyle enerji güvenliği için kaynak ülke çeşitlendirmeye yönelik politikalar izlemektedir.

Kaynakça

Alperen, "Ümit, Bir Kuşak Bir Yol" Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası, *Bilge Strateji* 10, Sayı 9, (Güz 2018): 17-38.

Alperen, Ümit, *Reel Politik Düzenlemde İran-Çin İlişkileri*, IRAM, Şubat 2018.

Alterman, Jon B., John W. Garver, *The Vital Triangle: China, the United States, and the Middle East*, Washington D.C.: The CSIS Press, 2008.

Bates, Bill, *Rising Star: China's new security diplomacy*, Washington: Brookings Institution Press, 2007.

Caravelli, Jack, *Beyond Sand and Oil: The Nuclear Middle East: The Nuclear Middle East*, Oxford: Praeger, 2011.

Garver, John W., *China's Quest: The History of the Foreign Relations of the People's Republic of China*, New York: Oxford University Press, 2016.

Garver, John W., Is China Playing a Dual Game in Iran?, *The Washington Quarterly* 34, No.1, (Winter 2011): 75-88.

Garver, John, Flynt Leverett, and Hillary Mann Leverett, *Moving (Slightly) Closer to Iran China's Shifting Calculus for Managing Its "Persian Gulf Dilemma*, Edwin Reischauer Center, Nitze School of Advanced International Studies, John Hopkins University, October 2009.

Gill, Bates, "Discussion of 'China: A responsible great power'", *Journal of Contemporary China* 10, no. 26, (2001): 27-32.

Harold, Scott and Alireza Nader, *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*, RAND, Center for Middle East Public Policy, 2012.

Hua Liming, “Yilang He Wenti Jingji Dui Daguo Guangxi De Yingxiang”, *Heping Yu Fazhan Di2Qi*, Zongdi 114, (2010Nian4Yue): 35-42. (华黎明, “伊朗核问题前景及对大国关系的影响”, 和平与发展 2, 总第114, (2010年4月): 35-42.)

Hua Liming, “Yilang He Wenti Yu Zhongguo Zhongdong Waijiao”, *Alabo Shijie Yanjiu* 6, (2014Nian11Yue): 4-16. (华黎明, 伊朗核问题与中国中东外交, 阿拉伯世界研究, 第6期, (2014年11月): 4-16.)

Kemende, Willem van, *Iran's Relations with China and the West Cooperation and Confrontation*, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, November 2009.

Ningthoujam, Alvite Singh, “Iranian Nuclear Program: A Chronology”, *Contemporary Review of the Middle East* 3, no. 1, (2016): 111–122.

Samore, Gary (ed.), *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, London: The International Institute for Strategic Studies, 2005.

Shariatinia, Mohsen, *The JCPOA in Crisis: Implications for Sino-Iranian Relations*, Alsharq Forum, May 2018.

Vaez, Ali, Karim Sadjadpour, *Iran's Nuclear Odyssey: Costs and Risks*, Carnegie Endowment, New York, 2013.

Xia Liping, “China: Responsible great power”, *Journal of Contemporary China* 10, no. 26, (2001): 17-25.

Yang Xingli, *Xiandai Zhongguo Yu Yilang Guanxi*, Beijing: Shishi Chubanshi, 2013. (杨兴礼, 现代中国与伊朗关系, 北京: 时事出版社, 2013.)

Zhen Junhua- Yang Xingli, “Xin Shiqi Zhongguo - Yilang Guanxi De Zhanlue Dingli Fenxi”, *Shijie Jingji Yu Zhengzhi Luntan* 2, (2009Nian): 71-76. (陈俊华 – 杨兴礼, 新时期中国 – 伊朗关系的战略 定理分析, 世界经济与政治论坛, 第2期, (2009年): 71-76.)

“The Iran Nuclear Issue: The View from Beijing“, *Crisis Group Asia Briefing*, No. 100, 17 February 2010.

İnternet Kaynakları

“ABD Başkanı Trump İran Nükleer Antlaşması'ndan çekildiklerini açıkladı”, *BBC News Türkçe*, 08 Mayıs 2018. Erişim: 20 Ağustos 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.

"China", *EIA*, 14 May 2015. <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=CHN>.

"China pumps billions into Iranian economy as Western firms hold off", *South China Morning Post*, 01 December 2017, Accessed January 5, 2018. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2122435/china-pumps-billions-iranian-economy-western-firms-hold>.

"Chinese Company Signs Rail Deal With Iran", *Financial Tribune*, 03 January 2018, Accessed January 5, 2018, <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/79296/chinese-company-signs-rail-deal-with-iran>.

"Iran's Nuclear Programme: A Collection of Documents", *Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs*, 2005, Accessed July 20, 2017. <https://fas.org/nuke/guide/iran/uk2005.pdf>.

"Iran", *EIA*, 09 April 2018, Accessed June 5, 2018. <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=IRN>.

"Iran-China trade hit \$37b in 2017", *Iran Daily*, 17 March 2018, Accessed June 5, 2018. <http://www.iran-daily.com/News/211821.html>.

"Isfahan Nuclear Technology Center", *NTI*, 01 Jan 2001, Accessed April 5, 2015, <http://www.nti.org/learn/facilities/237/>.

"Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance", *Arms Control Association*, 21 June 2018, Accessed: September 5, 2018. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>.

"Obama dodges question on Israeli nuclear Capability", *The Huffington Post*, 9 February 2009. Erşim: 10 Nisan 2018. http://www.huffingtonpost.com/john-v-santore/obama-dodges-question-on_b_165451.html.

"Prospects very bright for Iran-China ties: ambassador", *Mehrnews*, 17 September 2007, Accessed April 10, 2018. <http://en.mehrnews.com/news/24988/Prospects-very-bright-for-Iran-China-ties-ambassador>.

Rowberry, Ariana, "Sixty Years of Atoms for Peace and Iran's Nuclear Program", *Brookings*, Dec. 18, 2013. Accessed April 10, 2018, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>

“Security Council Briefed by Iran Sanctions Committee Chair; Members Voice Concern about Nuclear Activities, but Underscore Commitment to Negotiated Solution, United Nations Press Release SC/10029”, *UN*, 15 September 2010, Accessed April 10, 2018. <https://www.un.org/press/en/2010/sc10029.doc.htm>.

“Security Council Demands Iran Suspends Uranium Enrichment by 31 August, or Face Possible Economic, Diplomatic Sanctions, United Nations Press Release SC/8792”, *UN*, 31 July 2006, Accessed April 10, 2018, <http://www.un.org/press/en/2006/sc8792.doc.htm>.

“Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour to 2 Against, with 1 Abstention, United Nations Security Council, SC/99948”, *UN*, 9 June 2010. Accessed September 18, 2018, <http://www.un.org/press/en/2010/sc9948.doc.htm>.

“State Dept aims to cut Iran oil exports to zero but leaves wiggle room for some importers”, *CNBC*, 02 July 2018, Accessed September 18, 2018. <https://www.cnbc.com/2018/07/02/state-dept-aims-to-cut-iran-oil-exports-to-zero-leaves-some-leeway.html>.

“Trump’s challenge of Iran deal impedes int’l non-proliferation, erodes U.S. credibility”, *Xinhuanet*, 14 October 2017, Accessed April 11, 2018. http://www.xinhuanet.com/english/2017-10/14/c_136678116.htm.

“United Nation Security Council, UNSC S/487/1981”, *UN*, 19 June 1981. Accessed April 10, 2018. <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r027.htm>.

“Who Was Buying Iranian Oil And What Happens Next?”, *Oil Price*, 09 May 2018, Accessed September 18, 2018. <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Who-Was-Buying-Iranian-Oil-And-What-Happens-Next.html>.

“中国今年进口伊朗石油或创纪录 预计增加5%”, *IFENG*, 2017年01月07日, Accessed September 18, 2018. http://news.ifeng.com/a/20170107/50535860_0.shtml.

Branigin, William, “Iran set to scrap \$34 billionworth of civilian projects”, *Washington Post*, May 30, 1979, Accessed January 18, 2016. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/05/30/iran-set-to-scrap-34-billion-worth-of-civilian-projects/d7028db2-836a-41b8-868d-c2909e618bf8/>.

Landay, Jonathan S., "China to Halt Nuclear Deal With Iran, US Officials Say", *Christian Science Monitor*, 19 December 1996, Accessed February 4, 2014. <https://www.csmonitor.com/1996/1219/121996.us.us.4.html>.

Mackenzie, Peter, *A Closer Look at China-Iran Relations*, CNA Roundtable Report: China's Relations with Iran, (September 2010), Accessed June 5, 2016. https://www.cna.org/CNA_files/PDF/D0023622.A3.pdf/.

Wagner, Alex, "Bush Labels North Korea, Iran, Iraq an 'Axis of Evil'", *Arms Control Association*, March 1, 2002, Accessed July 20, 2017. https://www.armscontrol.org/act/2002_03/axismarch02.

Zoellick, Robert B., "Whither China: From Membership to Responsibility?" U.S. Department of State, September 21, 2005, Accessed July 18, 2015. <https://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm>.

